

Література

1. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні : [стаття 28 мовами] / Рафаель Лемкін; ред. Роман Сербин. — К. : Майстерня книги, 2009.
2. Legality of the Use of Force (FRU v. UK) (Request for Interim Measures) // I. L. M. — 1999. — Vol. 38. — Para. 35; Legality of the Use of Force (FRY v. France) // I. L. M. — 1999. — Vol. 38. — Para. 27.
3. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v Yugoslavia) // ICJ Reports. — 1993.
4. Prosecutor v. Acajesu // ICTR-96-4-T. — Paras 523–524.
5. Malksoo L. Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law // Leiden Journal of Int'l Law. — 2001. — Vol. 14.
6. Mace J.E. Genocide in the USSR // Genocide. A Critical Bibliographic Review / I. W. Charny (Ed.). — 1988.
7. May L. Genocide. A Normative Account. — Cambridge University Press, 2010.
8. Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/>
9. Кульчицький С. Схожість і відмінність радянських голодів 20-х, 30-х і 40-х років // Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 : Злочини проти народу. — 2-е вид., допов. — К.; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000.
10. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 : Злочини проти народу. — 2-е вид., допов. — К.; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000.
11. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. — Т. I : Початок надзвичайних заходів. Голод 1928–1929 років. — Книга 2. — К. : Критика, 2012.
12. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. — Т. I : Початок надзвичайних заходів. Голод 1928–1929 років. — Книга 3. — К. : Критика, 2012.
13. <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Pyrig-1932.php>
14. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях” від 14 грудня 1932 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Pyrig-1932.php>

Володимир Василенко

КВАЛІФІКАЦІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.

В УКРАЇНІ ЯК ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ І ПОСТАНОВА АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДУ м. КИЇВ ВІД 13 СІЧНЯ 2013 р.*

Цілеспрямоване і масове вимордовування українців голодом у 1932-1933 рр. є тяжким міжнародним злочином, незалежно від того, чи кваліфікувати його як геноцид (genocide), чи як винищення (extermination).

Проте цивілізоване ставлення до вшанування пам'яті жертв українського Голодомору, елементарні почуття справедливості, гуманності та людської солідарності зумовлюють потребу в належній і чіткій юридичній оцінці нашої національної трагедії у світлі положень Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього¹ і відповідно до законодавства України, зокрема ст. 442 “Геноцид” Кримінального кодексу України².

В Україні першим правовим актом, що в загальній формі кваліфікував Голодомор як акт геноциду, був Закон України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”, ухвалений Верховною Радою України 28 листопада 2006 р.³ Стаття 1 цього Закону встановила: “Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу”. Закон став політико-правовим підґрунтям для проведення масштабного офіційного розслідування обставин та наслідків вчинення в Україні геноцидного вбивства мільйонів українців штучно організованим голодом. Розслідування розпочалося у травні 2009 р., коли Служба безпеки України порушила кримінальну справу № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 рр. за ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України⁴. Йому передували ретельний аналіз багаторічних досліджень українських істориків, вивчення введених ними в науковий обіг численних документів радянських архівів та систематизація нових архівних документів, пошук свідків. Теоретичним і методологічним підґрунтям розслідування став творчий доробок українських правників⁵.

Порушуючи кримінальну справу, СБУ керувалась як нормами національного законодавства, так і нормами тих міжнародних договорів, які, відповідно до статті 9 Конституції України та статті 3 Кримінального кодексу України, становлять частину кримінального права України: йдеться, крім

*Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України; Інститут історії України НАН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет “Києво-Могилянська академія”. — К., 2013. — 364 с. — С. 193–198. — Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&id=9254>

¹ Конвенція набула чинності 12 січня 1951 р. Україна ратифікувала Конвенцію 22 липня 1954 р.

² Кодекс ухвалено Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., набув чинності 1 вересня 2001 р.

³ Відомості Верховної Ради України, 2006, № 50, ст. 504. Набув чинності з моменту опублікування.

⁴ Постанова від 22 травня 2009 р. “Про порушення кримінальної справи і прийняття її до свого провадження” за підписом начальника першого відділу першого Управління Головного слідчого управління Служби безпеки України підполковника юстиції Удовиченка В.М. (Текст Постанови див. в кн. “Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом”. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2013. - С. 229-231 (додатки).

⁵ Див. В. Василенко “Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду. Правова оцінка”. — К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2009; В. Василенко. Кримінальна справа “Голодомор – 1932-1933”: правові колізії чи нехтування пам'яттю жертв? // Дзеркало тижня. — 2009. — № 22, 20–26 черв.

Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, про такі міжнародно-правові акти як Європейська Конвенція 1950 р. про захист прав людини та основоположних свобод;¹ Міжнародний пакт 1966 р. про громадянські і політичні права;² Конвенція ООН 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства³.

У ході розслідування кримінальної справи, яку склали 330 томів, слідчими СБУ було допитано 1890 свідків, долучено 5000 архівних документів, встановлено 857 місць масових поховань жертв Голодомору, проведено 24 судові експертизи, зокрема такі, як історико-правова, демографічна, медична, психологічна, а також використані інші матеріали, у т. ч. звіти і повідомлення акредитованих на території СРСР іноземних дипломатичних і консульських установ за 1932-1935 рр.

У результаті розслідування було документально встановлено головних найактивніших суб'єктів злочину і ухвалено процесуальне рішення про порушення кримінальної справи відносно Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я., Хатаєвича М. М. за фактом організації вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках, за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України⁴.

Після цього 31 грудня 2009 р. об'єднану кримінальну справу № 475, згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства України і за погодженням з Генпрокуратурою України, було направлено на розгляд Апеляційного суду м. Києва (далі – Апеляційний суд)⁵. Вивчивши її матеріали, Апеляційний суд відзначив: “У практиці вітчизняного кримінального судочинства вказана кримінальна справа є абсолютно унікальною, такою, яка має особливу процесуальну специфіку”.

Апеляційний суд не мав процесуальної можливості сформулювати обвинувачувальний висновок та оголосити вирок особам, звинуваченим Головним слідчим управлінням СБУ у скоєнні злочину геноциду, оскільки кримінально-процесуальне законодавство України не передбачає покарання померлих. Відповідно до пункту 8 ч. 1 ст. 6 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України Апеляційний суд закрит провадження у справі не за обставинами, що є підставою для реабілітації, а лише з огляду на смерть осіб, відносно яких були висунуті звинувачення. “Підстав для реабілітації Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. немає”, – зазначено в Постанові суду.

З огляду на юридичну специфічність справи та її суспільну вагомість Апеляційний суд, відповідно до глави 23 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України, здійснив її попередній розгляд⁶ і в ході розгляду перевірів відповідність висновків Головного слідчого управління СБУ встановленим слідством фактам, підтвердив обґрунтованість кваліфікації Голодомору як злочину геноциду та ухвалив власну детально мотивовану постанову по справі. “Перевіривши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи, – йдеться в Постанові суду, – Апеляційний суд на підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки зібраних в ній доказів в їх сукупності, зазначає про доведеність та обґрунтованість викладених в постанові висновків про вчинення Сталінін Й. В., Молотова В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Чубарем В. Я., Хатаєвичем М. М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи”.

Апеляційний суд приділив належну увагу аналізу як нормативних, так і фактичних підстав кваліфікації Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як злочину геноциду. Суд встановив, що відповідно до Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України “геноцид означає ... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку” і що для кваліфікації злочинних дій як геноциду “необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити лише визначену в Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої”.

Підбиваючи підсумки оцінки фактичних підстав кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду, Апеляційний суд зазначив, що матеріали справи розкрили причини й мотиви вчинення злочину та характерні риси його об'єктивної та суб'єктивної сторін. Постановою суду визнано доведеним, що Голодомор 1932-1933 рр. в Україні:

– сплановано з метою придушення українського національно-визвольного руху та недопущення побудови незалежної української держави;

¹ Конвенція набула чинності 3 вересня 1953 р. Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р.

² Пакт набув чинності 26 березня 1976 р. Україна ратифікувала Пакт 19 жовтня 1973 р.

³ Конвенція набула чинності 11 листопада 1970 р. Україна ратифікувала Конвенцію 25 березня 1969 р.

⁴ Постанова від 25 грудня 2009 р. «Про порушення кримінальної справи, об'єднання та прийняття її до свого провадження» за підписом старшого слідчого відділу Головного слідчого управління Служби безпеки України майора юстиції Дудченка А. М. (Текст постанови див. : Вісник Служби безпеки України. Спеціальний випуск за матеріалами кримінальної справи про Голодомор-геноцид 1932–1933 років в Україні. — 2010. — № 57. — С 122–126.

⁵ Санкція ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України за вчинення злочину геноциду передбачає різні варіанти покарання - або позавлення волі терміном від 10 до 15 років, або довічне позбавлення волі. Відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 34 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України справи про злочини, які каралися довічним позбавленням волі, мали розглядатись апеляційними судами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

⁶ Судовий розгляд провадив суддя судової колегії у кримінальних справах Апеляційного суду м. Києва В. М. Скавронік за участю прокурора відділу прокуратури м. Києва О. М. Доценко.

– вчинено шляхом насильного вилучення в українських селян всіх продуктів харчування та позбавлення їх доступу до їжі, тобто штучного створення життєвих умов, що призвели до фізичного знищення питомого складника української національної групи – українського селянства (в Україні на той час абсолютна більшість селян була українцями, а абсолютна більшість українців – селянами);

– здійснено як один з етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини, була суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 р. право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утворення незалежної української держави;

– організовано вищим керівництвом партійно-радянського комуністичного режиму, серед якого особливо важливу й активну роль у вчиненні злочину відігравали виокремлені у справі семеро осіб.

У Постанові Апеляційного суду, зокрема, зазначено: “Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. – знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме української національної групи як такої”.

Предметом спеціальної уваги Апеляційного суду було питання зворотної дії ст. 442 Кримінального кодексу України. Спираючись на положення ст. 7 Європейської Конвенції 1950 р. про захист прав людини і основоположних свобод¹ та ст. 1 Конвенції ООН 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства², суд визнав, що були “відсутні будь-які правові заборони для застосування ч. 11 ст. 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі” щодо дій осіб, що вчинили злочин геноциду 1932-1933 років в Україні.

Апеляційний суд погодився з висновком Головного слідчого управління Служби безпеки України, ґрунтованим на оцінках судової науково-демографічної експертизи, що прямим наслідком організованого комуністичним режимом умисного винищення частини української національної групи стало вбивство голодом 3 млн 941 тис. осіб.

Апеляційний суд встановив відсутність підстав для повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, оскільки з урахуванням її специфіки досудове слідство по ній проведено повно і всебічно.

Постанова Апеляційного суду м. Києва у справі була ухвалена 13 січня 2010 року. Протягом 7 днів з моменту її ухвалення будь-хто мав право подати касаційну скаргу, а прокурор – касаційне подання до Верховного суду України. Проте цього не сталося і Постанова набула чинності 31 січня 2010 року.

Слід зазначити, що порушення СБУ кримінальної справи № 475, її розслідування, передання на розгляд Апеляційного суду м. Києва та ухвалення ним постанови, яка підтвердила висновок слідства щодо геноцидного характеру Голодомору 1932-1933 років в Україні, супроводжувалися спробами окремих представників певних політичних сил, зокрема КПУ та Партії регіонів, поставити під сумнів правомірність дій українських правоохоронних органів. Проте показовим виявився той факт, що жодна зі згаданих політичних сил, жодна громадська організація чи окремі громадяни не оскаржували дії СБУ, позицію Генпрокуратури України, ані постанову Апеляційного суду м. Києва в офіційному порядку, передбаченому законом. Це є переконливим доказом спекулятивності та неспроможності технологій та маніпуляцій, які використовуються для введення в оману громадян України та заперечення юридичної кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду.

Постанова Апеляційного суду є історичним документом, який підтвердив цілковиту обґрунтованість юридичної кваліфікації Голодомору 1932-1933 років в Україні як злочину геноциду. З її ухваленням відбулася юридична фіксація факту злочину компетентним національним судовим органом у правовому документі, який, відповідно до ст. 24 Конституції України, має обов'язкову силу щодо всіх і на всій території України.

Постанова Апеляційного суду є лише першою фазою масштабної роботи, яку необхідно продовжувати для виявлення решти головних учасників злочину та встановлення їхньої ролі в геноцидному винищенні української нації, належного інформування громадян України про злочини комуністичного режиму та формування їхньої історичної пам'яті на основі фактів, а не політичних спекуляцій. У цьому плані важливим є введення в науковий обіг як постанови Апеляційного суду, так і тих матеріалів кримінальної справи № 475, які раніше не були опубліковані й не становили предмет досліджень істориків та юристів.

Водночас постанова може – і має – стати відправним пунктом започаткування якісно нового етапу інформування членів світового співтовариства з метою забезпечення ширшого міжнародного визнання українського Голодомору злочинем геноциду.

¹ Стаття 7 Конвенції передбачає: “1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом... 2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями”.

² Стаття 1 Конвенції передбачає: “Ніякі строки давності не застосовуються до наступних злочинів незалежно від часу їх вчинення: ... злочин геноциду, який визначається в Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, навіть якщо ці дії не є порушенням внутрішнього законодавства тієї держави, в якій вони були здійснені”.